

NAŠ VOĐA

*Od gvožđa je, ali u tom gvožđu kuca
toplo srce. S ruke, kad je uvis diže,
do oblaka tamnih pramen svjetla siže.
Kada hoda, led mu pod petama puca.
I tako nas vodi. Mi ne znamo da l' je
sin sadašnjih dana, lik iz drevne priče;
mi kročimo za njim uvijek čvršće i dalje
I u nama vjera još snažnije niče.*

Vladimir Nazor

PRIHVAĆANJE ILIRSKOG JEZIČNOG KONCEPTA

Vatroslav Kalenić

O ilirizmu je dosada napisano mnogo i bez sumnje mnogo će se još i pisati. Jer značajni pokreti jesu značajni i po tome što ih je teško do kraja i bez ostataka ovrednovati, a često je to i nepotrebno jer svoje značenje postižu u otvorenosti, a ne u konačnoj definiciji.

Danas je uglavnom poznato što ilirizam nije dao ni u kakvo naslijeđe, a nesumnjivo će zadatak buduće literature biti prvenstveno u tome da konačno pronađe i opiše ono što je stvarno dao. U primarnom sociološkom pristupu bit će gotovo nemoguće zaobići činjenicu da Zagreb tridesetih godina prošlog stoljeća broji jedva osam tisuća stanovnika. Na taj mali i skućeni prostor jednog provincijalnog austrijskog gradića, čije su ulice nakindurene njemačkim cimerima agramerskih kramara, u ta društva i sastanke na kojima se švapčarilo i madžarovalo i gdje je jezik bilo potrebno »z dijačkim zlahkotiti«, među desetak-dvadesetak ilirskih perjanica, na taj mali, skućeni i zabačeni prostor prvi put se u našoj povijesti sjatila cijela Jugoslavija, ili, da se suvremenije izrazim, sjatili su se svi naši narodi i svi su profitirali. Okušavali su se, prokušavali su se, prepoznavali i konstituirali, izgovarali svoj »da« i osluškiivali svoj »ne« i Kopitar, i Vraz, i Prešern, i Vuk. Bosna i Hercegovina dobiva svoj »Pogled u Bosnu« Matije Mažuranića, Crna Gora dobiva »Smrt Smail-age Čengića« u tolikoj mjeri da npr. Rusi to djelo dugi niz godina prevode pod naslovom »Černogorcy« (1866), a tu će se pojaviti i braća Miladinovci da otpočnu suvremenu povijest makedonske književnosti.

Prije toga se nešto slično nije nikada dogodilo. Sve će to ostaviti trajne posljedice. Među njima je svakako najvažnija ta što ilirski pokret postaje vidljivi i prepoznatljivi korelat za vlastito konstituiranje i vlastito organiziranje, onaj uočljivi član društvene, kulturne, naučne, književne i jezične dihotomije u svakom traganju za pitanjima vlastite odgovornosti i vlastitoga iden-

titeta. Na rešetu ilirskoga pokreta nastale su naše epistemologije, na njemu je svatko mogao pronaći svoj prostor za svoj manevar, na njemu je svatko mogao pronaći i ono što ima i ono čega nema. Bit će da je u tome razlog u nepopustljivom interesu za ilirizam i bit će da mu je upravo to neprolazna zasluga.

Ilirski je pokret, navodno, ponajprije svim Hrvatima dao jedan jezik književni, jednu književnost ujedinjavajuću, odrekao se kajkavskog i manje čakavskog, uveo štokavski u književnost, konstituirao tzv. modernu književnost, dao suvremeni pravopis, itd. — ponavlja se ustrajno i u našim udžbenicima, priručnicima, leksikonima, enciklopedijama, stručnim, popularnim, ali i znanstvenim raspravama. Ukratko: teško je ne naići na to. A sve to nije tako preprosto i priprosto.

Kao što je jednom bilo rečeno: ako su Stjepan Ivšić i Miroslav Krleža bili prvi koji su javnost upozorili kako se s kajkavskim dijalektom u našoj povijesti kulture neopravdano barata kao sa provincijalnim, odnarođenim i organski nesposobnim jezičnim idiomom,¹ onda je Dalibor Brozović i ovdje bio prvi koji je u nekoliko navrata argumentirano posumnjao u projekciju kasnijih lingvističkih shvaćanja na tekovine ilirskoga preporoda.²

Uostalom, pogledajmo to поближе. Hrvatski narodni preporod moguće je različitim definicijama iz različitih aspekata opisivati različito, ali iz aspekata socijalnih kategorija njegov je opis otprilike slijedeći: Hrvatski narodni preporod otpočinje nova klasa, buržoazija, i to dio njezine inteligencije, koja je pretežno pripadnik novog naraštaja. Pošto je ta klasa došla na vodstvo, uklanja ostatke hrvatskog feudalnog srednjovjekovlja, koji je postao najveća smetnja usklađenom naporu svih narodnih snaga da se probije u suvremene društvene i proizvodne odnose.

U tome poslu ilirci ostvaruju ili otpočinju ostvarivati slijedeće zadatke: prodor u politička tijela, prvenstveno u hrvatski sabor; kreiranje samostalne političke koncepcije i prema Austriji i prema Mađarskoj; pokretanje novina; pokretanje stalnog književnog časopisa; nabava štamparije; opća narodna prosvjeta i s tim u vezi osnivanje čitaonica; osnivanje knjižnica; utemeljenje hrvatskoga kazališta; uređenje osnovnog i srednjeg školstva; osnivanje sveučilišta; osnivanje znanstvene akademije; konstitucija kompletnih znanstvenih disciplina na suvremenim osnovama: od bogoslovije, filologije, prava, medicine i etnologije do biologije, kemije, botanike i mineralogije; praktična i znanstvena afirmacija teatrologije, muzikologije i likovnih umjetnosti; objavljivanje beletrističkih djela, narodnih, pučkih, školskih udžbenika i priručnika; kompletan koncept širokog i raznovrsnog prijevodnog i originalnog izdavaštva . . .

¹ D. Brozović: Jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda, Kolo 8-9-10, Zagreb, 1966.

² N. dj. Isto i: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar jugoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, u knjizi: Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb, 1978.

Sve u svemu bio je to doista ambiciozni dugoročni plan, koji dakako ilirci nisu ispunili u svojih petnaestak godina ilirske aktivnosti, ali se taj plan u idućim razdobljima polako i sigurno ispunjavao.

Za taj upravo fascinantan plan bez premca u prošlosti ilirci su kreirali i svoju jezičnu politiku: u svu tu šaroliku, bogatu i raznovrsnu političku i kulturnu djelatnost oni su ustoličili štokavski idiom, i to ne samo zbog svoje raširenosti, kako se najradije misli, već i zbog toga što je taj štokavski idiom već stoljećima prisutan u svim bitnim manifestacijama hrvatske kulture. Otpora, kao što znamo, nije ni bilo, a ako ga je bilo, bio je simboličan i zapravo ekstravagantan. Tipičan je dokaz za to Draškovićeve »Disertacija . . .«. Teškoće takvog poteza nisu izbijale iz činjenice što, tobože, kajkavci ne znaju štokavski, kako se to kasnije često i zjurado isticalo, već iz činjenice što za nastup npr. na političkoj govornici nema nikakve narodne tradicije, pa prema tome i nikakve terminologije. Terminologiju je trebalo tek stvoriti i zato Drašković, što je danas pomalo komično, i daje kojekakva objašnjenja, pa i čitav rječnik,³ da objasni što zapravo misli. A sve se to kasnije, mijenjajući se u sebi, ponavljalo i u školstvu, i u pravu, i u filologiji, i u kompletnoj znanstvenoj sferi. Kasnije — ta bukvalna činjenica kao da se zaboravila. Nakon šezdesetak godina sve je odjednom izgledalo kao da porodijske teškoće oko stvaranja suvremene terminologije jesu posljedica neznanja odnosno promjene dijalekatskog idoma. »Onda se pisalo o »prietolniku francezkom« (dauphinu), da je pozdravljen »davoriama« (canzone di guerra). »Tajnopisom« (šifrom) ili »brzopisom« (stenografijom), »poviesno dokazovlje«, »polaganje računah«, »natrug datirati« (postdaticren), »činitba«. »Daždomjer« (pluviomètre) na Sljemeni pokazao je . . .« »Odužba«, »igrokaz«, »razugljiti« (décarboniser), »desetni ulomak«, »piknja«, »črknja«, ili »piknjočrknja« (semicolon). »Piknja dielilja« (decimalna tačka). »Tezulja«. »Krasnoslovljenje«. »Kolobar«. »Klonomjer (deklinometar). »Gulitba«. »Jednačba« (ta je ostala). »Stabloslovlje« (genealogija), »kitoškrge«. »Likopisno mjerstvo« (deskriptivna geometrija). »Šestar«, »šestilo«. »Priekutan« (dijagonalan). »Trojako-bo-stihovlje« (tercina). »Dvodomni sustav«. »Dobavna pogodba . . .«, kaže Krleža.⁴

Što se pak tiče odnosa prema kajkavskom i prema čakavskom, ne postoji ni jedan ozbiljni dokument koji bi pravio oštru barijeru prema tim dijalektima, pogotovu ne u smislu različitih ocjena organske valjanosti ili nevaljanosti, primjerenosti ili neprimjerenosti, ni jedan ozbiljni dokument o »izbacivanju kroz prozor«. To bi, uostalom, u okviru ilirske koncepcije bilo suvišno očekivati. Naprotiv. Čak i kad se govori o tzv. općem, primarnom i višem interesu, ni jednom dijalektu, pa ni slavenskim jezicima, nisu zatvorena vrata.

³ Janko Drašković: Disertacija iliti razgovor . . ., Karlovac, 1832; v. Gradu za povijest književnosti hrvatske, 12, Zagreb, 1933.

⁴ Djetinjstvo i drugi zapisi, Zagreb, 1972, str. 83—84.

Svuda je prevladavalo načelo stvarne mogućnosti i konkretnog rješenja.⁵ Tu podozrivost, upravo jedno inspektoratstvo, donijet će tek kasnije generacije.

Problem grafije odnosno pravopisa sveo se, kao što znamo, na reformu latinice, i taj se posao provodio po uzoru na druge slične reforme latinice. Normalno je bilo očekivati poteškoće, koje su se doista i događale, a normalno je bilo očekivati i kasnije intervencije. Sve je to na kraju krajeva u uskoj vezi i s hrvatskom tradicijom i sa općim mjestima evropskih i slavenskih romantizama.

I napokon: treći je zahvat hrvatskih iliraca na području jezika, na području jezika u umjetničkoj književnosti, u beletristici. Sam zahvat po sebi je eklatantan dokaz da su ilirci načelno razlikovali ovu beletrističku razinu jezika od one npr. novinsko-školsko-udžbeničke, odnosno općenito terminološke razine. Uz dvije kontinuirane literarno-estetske poetike, uz klasičnu i poetiku narodne predaje, ilirci inauguriraju i treću: dalmatinsku posebno dubrovačku. Bio je to svjestan postupak, sasvim u skladu s općim ilirskim koncepcijama po kojima se tradicija treba pretvoriti u revolucionarno sredstvo, ili, ako to nije moguće, onda se treba odreći tradicije. Sve to je iznio sam Gaj u svom Proglasu od 3. prosinca 1836. godine, rekavši da je to jezik »... koim smo si živi i neizcrpivi, te za nas samo po odtudjenosti našoj dosada zatvoreni izvor prekrasnih narodnih pjesama nanovo odtvorili; koim smo si neprecjenjeno književno blago od četrdest i više izverstnih (klasičnih) spisateljah Parnasa Ilirskog iz stare ilirske Atene — Dubrovnika (Ragusae) i druge mnogo važne književne proizvode kantoi naše starinsko dedinstvo prirodjenim pravom nazopet privlastili.«⁶ Još je izrazitije i podrobnije o tome razmišljao Dimitrija Demeter, koji u svom članku »Misli o ilirskom književnom jeziku« (Danica, 1843) kaže: »Ljudi koji se u našoj domovini za izobražene drže misle da se u našem jeziku, izvan nekoliko kukavnih kalendara i molitvenih knjižica za djecu i seljane, nikakva druga pisma zabilježena ne nalaze ... Da, ljubazni domoroci, mi imamo prekrasan jezik, a u njemu mnogo izvrsnih pisamah, kojimi bi se najizobraženiji narodi prosvijećene Evrope rado ponosili, da bi njihova bila.«⁷

Demeter eksplicite tvrdi da svaki književni jezik mora imati dvije razine, odnosno dva dijela ... »Kao što se čovječja dijeli u dvije strane, to jest u ćutivu i duhovnu (srce i um), tako mora i savršeni književni jezik biti dvostruk ... Prvi, tj. pjesnički jezik mora, ako za savršenstvom hlepi svim zahtjevima osjećanja (estetike) potpuno zadovoljiti ... a drugi služi umu za sredstvo po kojem s ostalim svijetom opći.«⁸

⁵ Usp. »Sbirku nekih rēčih, koje su ili u gornjoj ili dolnjoj Ilirii pomanje poznane«, Danica, 1835; v. i Z. Vince: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1978, str. 245—246.

⁶ Ljudevit Gaj: Proglas, Danica, Zagreb, 3. prosinca 1836.

⁷ Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1968, str. 30.

⁸ N. dj., str. 33—34.

Demeter je i dalje veoma decidan: »...preduzeli smo da dokažemo, to jest: da dubrovački jezik, izvan savršene blagozvučnosti, i onu okretnost ima, bez koje se krila fantazije sapinju; a ako pomislimo da preko svih ovih prostranih slobodnih našim pjesnikom najizvršnije prave slovenske riječi i izrazi, koji se u ikojoj strani nalaze, gdje se ma koje podnarječje govori koje dubrovačkom jeziku za temelj služi, na službu stoje, onda moramo uskliknuti da slobodi naše muze sve ostale moraju nenaviditi i da mi imamo savršeni poetički jezik.«⁹

Demeter nastavlja. »O našoj prozi (tj. o jeziku izvan beletristike) ne možemo, žalibože, to isto kazati. Slovnice, koje su neki od naših najzaslužnijih domorodaca u najnovije vrijeme izdali, prvi su kameni kojima će se temelj za naš prozaički jezik tek graditi; a gdje je tek ponosita zgrada? ... Nu popravili naši slovničari s ovim nedostatkom i sve ostale nedostatke naše gramatike, mi ipak zato učenoga jezika nećemo imati do onda, dok učenoga društva i izvršnoga u svakoj vrsti znanosti narodno izobraženih glavah ne budemo imali, jer takvi su samo muževi u stališu potanko odgovarajuće izraze za svako ponjatje opredijeliti.«¹⁰

Doista, jasnijeg izlaganja ilirskog jezičnog koncepta i nema.

I za ukupnu sliku tog koncepta možemo dodati još samo nešto i o odnosu prema stranim jezicima. U tom sveukupnom smislu i funkciji jezika ilirci su oštri protivnici i njemačkog i mađarskog, a mnogo su blaži prema latinskom: ne samo zbog toga što latinski nije direktno ugrožavao nacionalni status, već i zbog toga što hrvatski latinitet predstavlja trajnu i gotovo ontološku karakteristiku hrvatske književnosti i znanosti.

Ilirski jezični koncept jest jasan i razumljiv. U mnogočemu on je jednostavno posljedica zdravog rasuđivanja, u kojem je centralni arbitar bila stvarnost pojave, barem iz hrvatske perspektive. Ako je i neobazriv prema drugim kulturno-povijesnim konstelacijama, onda je to jednostavno zato što šaćica poslenika doista ne može obaviti sve poslove, za koje se traži armija pomagača i napokon puna kasa novaca. Prirodno je da je ponegdje moralo doći do kratkog spoja. Još na prijelomu stoljeća Krleža je kao dječak svjedok toga jezičnog zahvata. Riječi kao: »pismoslikar«, »pokostar i ličilac«, »zrakoplov«, »skladištar«, »podplat«, »drvarnica«, »tiskara«, »dosjetka«, »zagonetka«, »jeftimba«, »dražba«, »pecara«, »dušobrižnik«, »pločnik«, »glazba«, »glasovir«, »ravnatelj«, »lakrdija«, »dionica«, »njegova uzoritost stožernik«, »stojna latinica« (antiqua), »glasoslovlje« kao »nauk o glasih«, »stupnjevanja glasaka«, »leća« (lupa), »sitnozor«, »dalekozor«, »ploha ledca« itd., itd., svi ti neologizmi za nas nisu bili artificijelne tvorevine, »kovanice« nastale tek prije jednog decenija, nego žive slike koje se podudaraju s našom predodžbom o pojavama, o predmetima i o pojmovima. Nama riječi kao »kolodvor«, »gla-

⁹ N. dj., str. 39.

¹⁰ N. dj., str. 39—40.

zba« ili »stožernik« nisu bile lingvistički problemi, nego neposredno plastične žive slike, sastavni dio našeg jezičnog urbaniziranog načina izražavanja, one su postale konvencijom u koju nitko nije sumnjao, o čijoj problematici nitko nije razbijao glave, sastavni dio našeg izražajnog inventara.«¹¹

To je razumljivo svima onima koji pokušavaju praviti bilo kakve usporedbe. Međutim. Međutim još uvijek je prava tajna tko je otpočeo i kada se otpočelo ilirskom preporodu pripisivati ono što nije u njegovim temeljima, kada se počelo s okretanjem. Otprilike znamo da je to djelo naših dragutino-kueno-hedervarijevskih mislilaca, ali još uvijek je nepoznat onaj talog, koji će hrvatsku lingvističku misao druge polovine 19. stoljeća potpuno odvojiti od hrvatske književnosti. A tko god nađe dovoljno volje i vremena da usporedi književnost, nauku o književnosti i nauku o jeziku morat će se zamisliti. Možda je danas i maliciozno optuživati pojedince zbog skretanja i sumnjivih ciljeva, kao što je možda maliciozno optuživati i one koji su se na okretištu okrenuli.

Pa ipak, možda ni u jednom prostoru i ni u jednom vremenu onog sumornog i mračnog doba kueno-hedervarijevskog, koje doduše u grču velikodušno pokapa nesvoje ideje, u jednoj od najmračnijih epoha austro-ugarske monarhije ne pojavljuje se taj trajni umor, ravnodušnost, fatalistička praznina kao u tom vremenu secesijske filologije. Bečke secesijske filologije, koja teoriju društvenog prakticisma podmeće kao metodologiju književnog djela i procjene njegove kvalitete, a sve autohtone književne vrednote takvom etabliranom praksom naprosto gura u duhovnu i kulturnu provinciju. Umjesto jasnog književnog koncepta, koji slijede književnici, ali ne i književna historiografija, a još manje nauka o jeziku, odjednom će zacarevati dogmatska bezobzirnost i brutalna neobazrivost. U neprecizni termin *književni jezik* strpavalo se svašta, i to uglavnom prijesna roba: »Ako tko našu staru literaturu«, kaže Tomislav Maretić, »uzme pisati na osnovi kulturnoga našega razvoja, a ne na osnovi estetičkih spekulacija, tomu će lako poći za rukom naći dosta zanimljivijih stvari i u pisca inače dosadnoga, kakav je n. pr. Marko Marulić, za kojega su svi složni, koji su ga čitali, da mu ne stoji pjesnička vrijednost baš visoko iznad ništice.«¹² A dužnost literarne historije jest, po Maretiću, u slijedećem: »Ja sebi dakle pomišljam zadaću literarnoga hrvatskoga ili srpskoga istorika za staro i srednje doba naše literature u ovom: neka nam on prikaže veliku našu nesamostalnost u kulturnom razvoju t. j. da se naš narod pored sve svoje velike umne darovitosti, koje mu ni neprijatelj ne može poricati, ne bi ni u prošlosti ni u sadašnjosti uspeo do tolike kulture, da nije stajao pod vlašću kultura tuđijeh naroda i da se nijesu sinovi našega naroda obrazovali po tuđijem uzorima.«¹³

¹¹ Djetinjstvo i drugi zapisi, Zagreb, 1972, str. 83.

¹² Tomislav Maretić: Ivan Broz. Crtice iz hrvatske književnosti, Rad 89, Zagreb, 1888, str. 226.

¹³ N. dj., str. 225—226.

Stvarnost je u hrvatskoj književnosti drugačija. Tri temeljne ilirske poetike ostaju trajnom vrijednošću književnoteoretskog nazora hrvatske književnosti. »S ovu stranu Sutle počeo je tako pustolovni put jedne književnosti koja će u tradiciji dubrovačkih postpetrarkista, pa preko Držića i Marula, preko Zoranića i Kačića, potrajati od Katančića i Mažuranića sve do Kranjčevića i do Matoša.«¹⁴ Te se poetike s vremenom upotpunjavaju u svojim sociološkim i filozofsko spoznajnim parametrima. Štokavski idiom raste zajedno s literaturom, užurbano se i s nesmanjenom strašću popunjava upravo ona prozna praznina, kako je naziva Demeter, koja je daleko zaostajala iza jezika književnosti. Jezik u književnosti i književni-standardni jezik neraskidivo se isprepleću zajedničkim vezama jedinstvenog organizma. U tom zagrljaju u prvi mah kao da nije bilo mjesta za druge simpatije.

Pa ipak ni Šenoa ni Kovačić ni Gjalski ne zaboravljaju potpuno svoje ljubavi iz djetinjstva: kajkavski dijalekat.¹⁵ Tek moderna širom otvara vrata. Nitko drugi, a i tko bi drugi, nego A. G. Matoš traži svoj identitet u tronarječnoj stvarnosti hrvatske literature: 1900. g. vraća se kajkavskom dijalektu, ali ne kao pojavnosti opisne dijalektologije, već kao spoznajnom konceptu nove modernističke poetike. Ne miruju ni drugi. Vladimir Nazor 1908. g. objavljuje »Galeotovu pesan«, a Tin Ujević 1910. g. »Petra Zoranića« (s posvetom A. G. Matošu!) i 1914. g. »Oproštaj«.¹⁶ Tzv. regionalno-dijalektalna poezija (a kasnije i proza) ponovno se konstituirala u hrvatskoj književnosti, kao posve specifičan, ali i kao autohtoni segment. »Dok se još sva ta narječja međusobno dodiruju i miješaju u tolikoj mjeri da npr. čakavština, koja je već i sama načeta dubrovačkom štokavštinom, dopire čak do Pergošića, a srednjodalmatinske utjecaje nalazimo u stihovima čakavca Petra Zrinjskog, u nabožnoj prozi Franje Glavinića iz Kanfanara, u crkvenim historijama franjevca Rafaela Levakovića iz Jastrebarskog ili čak u kajkavskim spisima Ivana Belostenca, i obratno, dok stanoviti (makar i mali) broj kajkavskih izraza stiže čak do Marulićeve Judite, i problem zajedničkog književnog jezika postavljao se sve direktnije i urgentnije, i praktične potrebe prisiljavale su ljude da o tom pitanju sve češće misle.«¹⁷ U tom regionalnom recidivu nalaze se znatna imena hrvatske literature: Matoš, Nazor, Ujević, Krleža, Goran Kovačić... sve do Mladena Kerstnera i Vesne Parun.¹⁸

¹⁴ M. Krleža: Djetinjstvo i drugi zapisi, Zagreb, 1972, str. 80.

¹⁵ A. Šenoa: De mira duorum kaputurum metamorphosi, seu Čudnovita dveh kaputov zmešarija, Zagreb, 1873; Ksever Šandor Gjalski: Pod starimi krovovi, Zagreb, 1886.

¹⁶ Nije bez značenja za dijalektalni recidiv u hrvatskoj književnosti što Matoš svoj »Hrastovečki noćturno« uklapa u pripovijetku »Nekad bilo — sad se spominjalo«, što Nazor »Galeotovu pesan« uklapa u pripovijetku »Veli Jože«, i što Tin Ujević »Petra Zoranića« objavljuje u »Savremenikovu« feljtonu!

¹⁷ Marin Franičević: Problem dijalekata u hrvatskoj književnosti, u knjizi: Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća, Zagreb 1965, str. 750.

¹⁸ Komedijska Vesne Parun »Magareći otok« pisana je u sva tri dijalekta.

Hrvatska filološka misao 19. stoljeća, koja je daleko nadživjela svoj vijek, imala je međutim svoje stavove. Nju se nije ticao ni fenomen dijalektalnog recidiva, a niiti suvremena literatura uopće. Potpuno gluha i slijepa za sva literarna zbivanja, pa i za jezik u njima, ona je ustrajno analizirala jednu jedinu poetiku hrvatske književnosti, naime onu narodnu.

A 1906. g. Matoš, koji je štokavskiji štokavac od mnogih naših proštokavskih lingvista-mislilaca, kaže: »Beograd — jedva jedared! Kao iz ogromne tamnice dođoh u grad gdje sam slobodan i gdje i kralj govori bolje hrvatski od mnogih hrvatskih "patriota". Pa ipak, pogiboh za gradom gdje najljepše na svijetu zvuči slatki kaj.«¹⁹

Piknja, podučavaju zajedno, ništa ne razlikujući, Tomislav Maretić i Vatroslav Rožić,²⁰ *piknja*, to je kajkavski. Bolje je štokavski *točka*, koji je rusizam, ili *tačka*. Kažu tako i ne trepeću očima:

Silan aga sam to sebi taji.
Zar ne vidiš kako radi
Hrbar junak uspreć zimu,
Što mu s one *piknje* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?²¹

Što mu s one *točke* male
Po svem tijelu mrazne valja vale?

Ne, Mažuraniću se to nije dogodilo. Ali dogodilo se drugima: Šenoi, Kovačiću, Kozarcu, Gjalskom . . .

Nekritička panglorifikacija poetike narodnih pjesama, pogotovu izvan literature (protiv koje kao dijelu hrvatske književnosti ne može nitko imati ništa) donijela je još jednu neprocijenjenu štetu. Donijela je štetu hrvatskoj književnoj historiografiji, i to ne samo u periodizaciji, već i u samom pristupu književnosti kao umjetnosti. U trenutku, kad je novoštokavski idiom postao sakrosanktan, kad je postao opće mjerilo i književne suvremenosti i opće mjerilo književne kvalitete, sve izvan toga u hrvatskoj je književnosti naprosto deklasirano. Periodizacija se vrtjela u začaranom krugu, više ili manje po shemi: hrvatska glagoljska književnost, dubrovačka od 15 do 18. stoljeća, dalmatinska od 16. do 18. stoljeća, opća protestantska 16. stoljeća, kajkavska od 16. do 19. stoljeća, književnost hrvatskih feudalaca 17. stoljeća, bosanska književnost 17. i 18. stoljeća, slavonska književnost 18. stoljeća . . .²² Itd.

¹⁹ A. G. Matoš: Od Zagreba do Beograda, Pet stoljeća hrvatske književnosti, III, Zagreb, 1967, str. 274.

²⁰ V. Rožić: Barbarizmi u hrvatskom jeziku, Zagreb, 1908; T. Maretić: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik, Zagreb, 1924.

²¹ I. Mažuranić: Smrt Smail-age Čengića, Zagreb, 1968, str. 103.

²² Viktor Novak: Antologija jugoslavenske misli i narodnog jedinstva, Beograd, 1930, str. XVI. Slično i Medini, Vodnik, Prohaska, Georgijević i dr.

Moglo se to dogoditi, i dogodilo se, u okviru jedne estetske ideologije u kojoj je jezična (a to u hrvatskom slučaju znači i geografska) karakteristika postala prepoznatljivo estetsko mjerilo prema drugoj jezičnoj karakteristici. Nije se tako mjerila ni po duhu, ni po sadržaju, ni po idejama, ni po međusobnim utjecajima, iako baš ti parametri pokazuju njenu povezanost, već se odmjeravala prema jezičnom idiomu najnovijeg tipa. Nije onda čudo što je bila raskomadanija no što u istinu i jest bila. Parametri naše periodizacije bili su u direktnoj suprotnosti s idejama upravo te iste književnosti, u suprotnosti s idejama Lucića, Zoranića, Frankopana, Kuhačevića, Brezovačkog, Krleže i mnogih drugih. Dovoljno je otvoriti »Hrvatsku književnost — književnost ilirizma« Antuna Barca, pa da se vidi u kakvu su se nebranu grožđu našli naši literarni historičari. U uvodnim poglavljima svoje knjige Barac je upravo pritiješnjen tezom: ilirizam je »s punim pravom« odbacio kajkavski, kajkavski je zapravo slabašan dijalekat, bez snage, vitalnosti i perspektive: »I ono, što je u tadašnjoj Hrvatskoj izlazilo štampom, nije u svom najvećem dijelu značilo obogaćivanje književnosti. Da bi bar donekle uklonio nestašicu knjiga, izdavao je Mikloušić starija djela. Njegov stoljetni kalendar (1819), njegov »Izbor dugovanj svakoverstneh« (1821) i Lovrenčićev »Petrica Kerempuh« (1834) glavne su hrvatske publikacije u doba, kad je Goethe već bio star, kad su njemački romantici (Tieck, Novalis, Kleist) stvarali svoja najizrazitija djela, i kad su u Francuskoj pisali Lamartine i De Vigny. Ni Brezovački, najjači kajkavski pisac, nije u svojim dramama bio toliko umjetnik-stvaralac koliko bistar čovjek, prosvjetitelj.«²³

Upravo — to je ono! Goethe i Tomaš Mikloušić! Izvanredna usporedba, a Brezovački je dakako samo bistar čovjek, prosvjetitelj. Piše to Antun Barac 1954. godine, koji dobro zna da se s Goetheom u kojekojim literaturama ne mjere ni veći umjetnici od jednog Tomaša Mikloušića i koji dobro zna i za Galovića i za Krležu i za cijeli problem tzv. regionalne hrvatske književnosti. Na mjeri apriornih uvjerenja i dogmatske procjene ni Antunu Barcu se nije pisalo dobro. Uvodna poglavljia njegove knjige pravi su obrazac samomučenja na žaru tuđih ideja.

Međutim, nije se to dogodilo samo Antunu Barcu. Pored takvog i u ime takvog ekskluzivnog filološkog kriterija cijeli se jedan važan dio hrvatske literature predstavlja u reprezentativnoj Enciklopediji Jugoslavije ovako: »U XX st. javlja se čakavski dijalekt u regionalnoj književnosti, i to najprije u ruhu istarskih govora: Vladimir Nazor i Ante Dukić ispjevali su nekoliko pjesama ekavskim govorom Kastavštine, Mate Balota pjeva rakaljskom ikavskom čakavštinom u kojoj ima i štokavskih crta, a Drago Gervais opatijskim ekavskim govorom. Od dalmatinskih čakavaca piše humorist Marko Uvodić splitskim ikavskim govorom, Pere Ljubić, pjesnik, ikavskim govorom mjesta Vrba-

²³ A. Barac: Hrvatska književnost — književnost ilirizma, Zagreb, 1964, str. 9.

nja na Hvaru, a Marin Franičević, pjesnik, govorom mjesta Vrisnika na Hvaru.«²⁴ A nova kajkavska književnost: »U XX st. javlja se niz književnika, osobito pjesnika, koji u okviru regionalističke književnosti objavljuju poneko djelo na kajkavskom dijalektu (A. G. Matoš, M. Krleža, D. Domjanić, T. Prpić, S. Ostroški, F. Galović, N. Pavić, M. Stuparić, M. P. Miškina i dr.). Dok većina regionalista piše kajkavskim govorom svojeg rodnog kraja ili uže okoline, Miroslav Krleža je u svojim Baladama Petrice Kerempuha na posve originalan način pjesnički iskoristio leksičko bogatstvo i arhaičnu konstrukciju nekadašnjeg kajkavskog književnog jezika.«²⁵

Cijela jedna literatura, među kojima i Balade Petrice Kerempuha, najvrednija poezija hrvatskog pjesništva uopće, svrstana je u mrtvi rukav — kao privjesak, posve netipičan i slučajan, u »okvire« regionalne i regionalističke (!) literature.

Na svu sreću, takvo vrijeme kao da prolazi. Milorad Živančević u svojoj Povijesti hrvatske književnosti²⁶ veoma pametno i veoma mudro uopće ne govori ni o kakvim jezičnim, kajkavsko-štokavskim zavrzlamama u predilirsko i ilirsko doba. Milorad Živančević vrlo dobro zna da književnik ili jest umjetnik ili nije, i da mu u tome statusu a priori neće pomoći ni kajkavski, ni čakavski, ni novoštokavski, ni riješen ili neriješen »književni jezik«, ni napisana ili nenapisana gramatika, ni jedinstven jezik, ni Gajeva pravopisna reforma, ni rogato ě. Živančević vrlo dobro zna da je književnik umjetnik u trenutku stvaranja suočen sa samim sobom i sa sobom u vremenu i prostoru. Mudrolija o gramatici tu ne igra »onu« igru, a Marin Držić piše svoje komedije prije Kašičeve gramatike.

Uostalom — cijela mudrolija oko jezične problematike ilirizma nije nastala u samom pokretu, već u glavama onih, koji su se i u lingvistici i u općoj ideologiji konstituirali u jednom drugom vremenu i na jednim drugim principima, a zatim su taj model predali i kao mjeru prošlosti i kao mjeru budućnosti.

S a ž e t a k

Vatroslav Kalenić, Filozofski fakultet, Ljubljana, UDK 808.62:800.853(091), izlaganje na IX. kongresu jugoslavenskih slavista, primljeno za tisak 31. 10. 1979.

The Croatian literature of the 19th century faced an extremely heterogeneous and complex sociolinguistic situation. The feudal society, which had through centuries been spending its power in the struggle against the Osmanlis rather than in preserving its own identity, was to continue, at least in an informal way, for another century — not so much by

²⁴ Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1960, str. 526. (Mate Hraste).

²⁵ N. dj., str. 527. (Mate Hraste).

²⁶ M. Živančević — I. Frangeš: Povijest hrvatske književnosti, Ilirizam — realizam, Zagreb, 1975.